

บทเรียนการจัดการน้ำบริโภคในถิ่นทุรกันดาร ปีงบประมาณ 2564

ศูนย์อนามัยกลุ่มชาติพันธุ์ ชายขอบ และแรงงานข้ามชาติ

กรณีศึกษา บทเรียนต้นแบบการจัดการน้ำบริโภคในพื้นที่ศูนย์การเรียนชุมชนชาวไทยภูเขา “แม่ฟ้าหลวง”/โครงการรักษน้ำเพื่อพระแม่ของแผ่นดิน “ลุ่มน้ำขุนน่าน” จังหวัดน่าน

พื้นที่ศึกษา บ้านห้วยปุด ตำบลขุนน่าน อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่าน

ผลการดำเนินงาน

บ้านห้วยปุด เป็นหนึ่งใน 15 หมู่บ้านของตำบลขุนน่าน อำเภอเฉลิมพระเกียรติ ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ.2476 ตั้งชื่อหมู่บ้านตามชื่อของลำห้วยที่มีชื่อว่า “ห้วยปุด” ชาวบ้านส่วนใหญ่คือชาติพันธุ์เผ่าลัวะ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม พื้นที่หมู่บ้านตั้งอยู่บนภูเขาสูง เดินทางยากลำบากโดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน แหล่งอาหารในชุมชนส่วนใหญ่มาจากป่า เช่น หัวปลี ปลา ผักหนิง สัตว์ป่า เป็นต้น กลุ่มคนที่มาก่อตั้งแรกสุด เป็นครอบครัวของนายถึง-นางพิม อุ๋นถิ่น และครอบครัวของนายใจ-นางบุญมา อุ๋นถิ่นเป็นคนไทยที่อพยพมาจากอำเภอปัว และภายหลังก็มีหลาย ๆ ครอบครัว อพยพมาตั้งถิ่นฐาน เดิมทีชาวบ้านอาศัยอยู่บริเวณลำห้วยจาง แต่เกิดโรคระบาดชาวบ้านก็พากันอพยพย้ายกลับมาตั้ง ณ ปัจจุบัน แล้วขยายหมู่บ้านแยกออกเป็นกลุ่มหมู่บ้านอีก 3 กลุ่มคือ บ้านห้วยปุด บ้านปู้ตุ้ และบ้านบวกแหม แต่ยังคงอยู่ในหมู่ 9 เช่นเดียวกัน พื้นที่หมู่บ้านสูงกว่าระดับน้ำทะเล 1,250 เมตร โดยอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าดอยภูคา มีผู้ใหญ่บ้านจำนวน 5 คน คนแรกคือ นายรัต อุ๋นถิ่น คนที่ 2 นายดวง ใจปิง คนที่ 3 นายเดช อุ๋นถิ่น และคนที่ 4 นายสวย อุ๋นถิ่น เป็นผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน ในปี 2525 ชาวบ้าน ได้ช่วยกันทำเส้นทางเดินขึ้นหมู่บ้านเป็นถนนลูกรังจากสะพานทานขึ้นบ้านห้วยปุด เป็นระยะทาง 6 กิโลเมตร และในปี 2536 ได้เปลี่ยนเส้นทางเดิน โดยทำทางเดินขึ้นหลังสถานีอนามัยบ้านด่าน จากนั้น ปี 2560 ได้ทำถนนขึ้นทางสะพานอีกครั้ง รถจักรยานยนต์และรถยนต์สามารถสัญจรได้ ในหมู่บ้านไม่มีไฟฟ้าใช้ ชาวบ้านใช้กระแสไฟฟ้าจากโซล่าเซลล์ ตั้งแต่ปี 2546 ทางราชการเกษตรชาวบ้านเริ่มมีการปลูกกาแฟ และปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพื่อจำหน่ายแก่พ่อค้าคนกลาง ตั้งแต่ปี 2554 จนถึงปัจจุบัน และในปี 2560 ได้มีการก่อสร้าง สุขาภิบาลพระราชทาน เพื่อให้บริการทางด้านสุขภาพ โดยมีนางสาวนวรรตน์ อุ๋นถิ่น เป็นเจ้าหน้าที่ประจำสุขาภิบาล

ลักษณะประชากร

บ้านห้วยปุด ประชาชนเป็นชาวเขาเผ่าลัวะ(Lua) หรือถิ่น(H'tin, KhaT'in) ซึ่งชาวเขาเผ่าลัวะบ้านห้วยปุด เป็นลัวะปรีย (Play) จะมีการเรียกชื่อตระกูลหรือฮีต จะออกเสียงอะห์ ซึ่งตระกูลที่เก่าแก่ที่สุดของลัวะปรีย บ้านห้วยปุดคือตระกูลอะห์ชาลัว

วัฒนธรรมและประเพณี

1. การนับถือทางศาสนา ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ และความเชื่อด้านจิตวิญญาณ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้านควบคู่กันไป ส่วนการนับถือศาสนาคริสต์ ศาสนาคริสต์เป็นศาสนาที่ถูกนำเข้ามาเผยแพร่ในพื้นที่หลังสุดเมื่อเทียบกับคติความเชื่ออื่นๆ โดยประชาชนที่นับถือศาสนาคริสต์ส่วนใหญ่มักเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ ซึ่งหันมานับถือศาสนาคริสต์ภายหลังจากที่มีคณะมิชชันนารีเข้ามาเผยแพร่วาทกรรม และประชาชนส่วนใหญ่ในพื้นที่ที่นับถือศาสนาคริสต์มีกระจายอยู่ทุกพื้นที่ในตำบล โดยมีการเข้าโบสถ์ทุกวันอาทิตย์

2. การนับถือความเชื่อด้านจิตวิญญาณ เป็นความเชื่อของคนในกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะที่สืบทอดมาช้านาน โดยเฉพาะหมู่บ้านในพื้นที่สูงและมีการอนุรักษ์อยู่ เช่น ประเพณีกินดอกแดง เลี้ยงผีไร่ เป็นต้น

- พิธีแปงผีบ้านผีเมือง จะเริ่มทำในเดือน มีนาคม โดยจะนำหมู ไก่ สุนัข มาเลี้ยงผีเพื่อไม่ให้สิ่งที่ไม่ดีเข้ามาในหมู่บ้านและเพื่อให้ชาวบ้านอยู่อย่างมีความสุข ช่วยปกป้องคุ้มครองชาวบ้าน บุคคลใดที่ทำความไม่ดีในหมู่บ้าน บุคคลนั้นจะเจ็บป่วย และต้องไปไปเลี้ยงแก่นบนหรือเลี้ยงผี เพื่อเป็นการขอขมา ผีบ้านผีเมือง

- พิธีโสด คือการทำขวัญข้าวตั้งท้อง เป็นการบอกบอกเล่าหรือบอกกล่าวผีไร่ เช่นการช่วยดูแลต้นข้าวให้สวยงามละพืชผลที่ปลูกภายในไร่ให้ได้ผลผลิตที่เยอะ และช่วยให้เจ้าของไร่ไม่เจ็บไม่ป่วย ชาวบ้านก็จะมีการทำโสด ซึ่งจะทำพิธีขึ้นประมาณช่วงเดือน พฤษภาคม และจะมีการหยุดงานทั้งหมู่บ้านเป็นเวลา 10 วัน

- พิธีกินดอกแดง คือ พิธีรับขวัญข้าวหลังจากเอาข้าวใส่ซึ่งจะทำในช่วงเดือนธันวาคม ก่อนมามีการเก็บเกี่ยวข้าวประมาณเดือนตุลาคม ในหมู่บ้านจะมีการนำหมู ไก่ สุนัข มาเลี้ยงผีก่อนมีการเก็บเกี่ยวข้าว เมื่อนำข้าวมาเก็บที่ยังข้าวก็จะทำพิธีรับขวัญข้าว (กินดอกแดง) อีกครั้งที่บ้าน ในหมู่บ้านก็จะมีการหยุดทำงานเพื่อทำกิจกรรม เป็นการเฉลิมฉลองหลังเก็บเกี่ยวข้าวไร่และเป็นการบอกหรือขอขมาผีบ้าน ผีเรือน ให้ช่วยดูแลผลผลิตทางการเกษตร

3. ความเชื่อเกี่ยวกับจิตวิญญาณและจารีตประเพณีดั้งเดิมในการดำเนินชีวิต ซึ่งในภาษาท้องถิ่นเรียกว่า “กรรม/ก่า” เช่น หญิงในระยยะให้หมบุตรหากได้รับประทานอาหารชนิดใดแล้วมีอาการผิสดำแดง หญิงผู้นั้นจะต้องงดเว้นอาหารชนิดนั้นไปตลอดชีวิต ประเภทของอาหารแต่ละชนิดที่กินแล้ว มักผิสดำแดงจะไม่มีประเภทแน่นอน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพร่างกายของแต่ละบุคคล ซึ่งความเชื่อดังกล่าวขัดกับหลักของการส่งเสริมโภชนาการในหญิงระยยะให้หมบุตร หากอาหารที่ผิสดำแดงเป็นอาหารที่มีประโยชน์ เช่น อาหารโปรตีนจากเนื้อสัตว์และปลา ต่อมาหากกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ หลังคาเรือนใดหันไปนับถือศาสนาคริสต์จะยอมละทิ้งจารีตดั้งเดิมเกี่ยวกับการ “กรรม/ก่า” อาหารโดยยอมรับประทานอาหารที่มีประโยชน์ต่อร่างกายทั้งหมด ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการส่งเสริมสุขภาพ เป็นต้น อย่างไรก็ตามการยึดถือขนบธรรมเนียมของแต่ละศาสนาจะไม่มี การกระทบกระทั่งหรือกีดกันซึ่งกันและกันแต่อย่างใด สังเกตได้จากกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ ส่วนใหญ่จะมีการยอมรับนับถือความเชื่อของศาสนาพุทธไปพร้อมๆ กับการนับถือภูตผีวิญญาณ และยังคงอาศัยร่วมในชุมชนเดียวกับผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์อย่างกลมกลืน

แหล่งน้ำอุปโภคบริโภค

แหล่งน้ำอุปโภคบริโภคในชุมชนเป็นน้ำจากประปาภูเขา ในอดีตมีแหล่งน้ำใช้เพียงพอ แต่ปัจจุบันเนื่องด้วยการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ เช่น ไร่ข้าวโพด และจำนวนประชากรในหมู่บ้านเพิ่มขึ้น ทำให้แหล่งน้ำที่นำมาใช้ในชุมชนเริ่มที่จะขาดแคลน ต่อมาเนื่องด้วยพื้นที่บ้านห้วยปุด อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่าน เป็นพื้นที่ห่างไกล เดินทางยากลำบากโดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน ทำให้เกิดปัญหาเรื่องการส่งต่อชาวบ้านที่เจ็บป่วยในพื้นที่มายังสถานบริการ สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงทราบเรื่องและทรงเห็นความทุกข์ยากของประชาชนในพื้นที่ จึงพระราชทานให้มีการก่อสร้างสุศาลาพระราชทานบ้านห้วยปุดขึ้น ในพื้นที่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขา “แม่ฟ้าหลวง” บ้านห้วยปุด ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นในการพัฒนาระบบบริการสุขภาพ และการจัดการน้ำบริโภคบ้านห้วยปุดขึ้น

การจัดการน้ำอุปโภคบริโภค

โดยเริ่มแรกกระบวนการจัดการน้ำบ้านห้วยปุด ได้มีการทำประชาคมในหมู่บ้าน เป้าหมายเพื่อให้มีการจัดการสุขภาพชุมชนในพื้นที่สุศาลาพระราชทานที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีผู้นำชุมชน ครูในศูนย์การเรียนรู้ สาธารณสุข และชาวบ้าน ได้สะท้อนปัญหาที่มีในพื้นที่ คือเรื่องน้ำไม่สะอาดและไม่เพียงพอ อนามัยสิ่งแวดล้อมในชุมชน แหล่งอาหารที่ยั่งยืน โดยปัญหาเรื่องน้ำไม่สะอาดและไม่เพียงพอเป็นปัญหาที่ชาวบ้านเสนอให้มีสำคัญมากที่สุด ชุมชนจึงได้มีการทำเรื่องขอถึงเก็บน้ำในชุมชนไปยัง

อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และทาง อบต.ขุนน่าน เพื่อใช้เป็นแหล่งกักเก็บน้ำในชุมชน ต่อมาเรื่องน้ำไม่สะอาด ชาวบ้านและภาคสาธารณสุข ก็ได้มีการพัฒนากระบวนการจัดการคุณภาพน้ำในชุมชน โดยทางสำนักงานสาธารณสุขอำเภอเฉลิมพระเกียรติ ร่วมกับศูนย์อนามัยกลุ่มชาติพันธุ์ ชายขอบ และแรงงานข้ามชาติ และสำนักงานสุขภาพอาหารและน้ำ กรมอนามัย ได้จัดสร้างระบบกรองน้ำแบบทรายกรองซ้ำชุมชนขึ้น 1 ระบบ และแบบครัวเรือน 100 ชุด และให้ความรู้แก่ประชาชนในเรื่องการจัดการและปรับปรุงคุณภาพน้ำบริโภค โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกรมชลประทานและโครงการรักษน้ำเพื่อพระแม่ของแผ่นดินจากสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดน่าน การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในการจัดการสุขภาพตามภูมิสังคม ทำให้เกิดความร่วมมือในการพัฒนาสุขภาพของชุมชนร่วมกันในการจัดการปัญหาที่สำคัญของชุมชน ทำให้ปัญหาได้รับการแก้ไขไปในทางที่ดี แต่ยังคงดำเนินการต่อเนื่องให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

บทวิเคราะห์บริบทชุมชน

จุดแข็งของพื้นที่

- ชุมชนมีความเข้มแข็ง พร้อมให้ความร่วมมือ และมีความกระตือรือร้นในการพัฒนาชุมชนของตนเอง
- ทีมผู้นำในชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน, ครูในศูนย์การเรียนรู้, อสม. และ ส.อบต.เป็นต้น มีความเข้มแข็ง มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

จุดอ่อนของพื้นที่

- ไม่มีการเฝ้าระวังคุณภาพน้ำโดยชุมชน
- ขาดกระบวนการติดตาม และประเมินผลการจัดการอนามัยสิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปธรรม
- ขาดความต่อเนื่องในการบังคับใช้มาตรการในชุมชน
- คนรุ่นใหม่ขาดความรู้ความเข้าใจในการดูแลและบริหารจัดการแหล่งน้ำในชุมชน

โอกาสการพัฒนา

- มีการขับเคลื่อนการดำเนินงานผ่านระดับคณะกรรมการพัฒนาคุณภาพชีวิตระดับอำเภอ (พชอ.) อำเภอเฉลิมพระเกียรติทำให้ทุกภาคส่วนเห็นความสำคัญ และมีส่วนร่วมกันในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่
- ชุมชนอยู่ในพื้นที่โครงการพระราชดำริ อาทิ โครงการรักษน้ำเพื่อพระแม่ของแผ่นดิน, กพด., ภูเขา เป็นต้น
- มีหน่วยงานภาครัฐและภาคีเครือข่ายหลายหน่วยงานให้การสนับสนุน

อุปสรรค

- ชุมชนตั้งอยู่ในเขตป่าสงวน ทำให้ไม่สามารถสิ่งก่อสร้างที่มั่นคงได้ เช่น ถังเก็บน้ำขนาดใหญ่ พัฒนาที่กักเก็บน้ำบนแหล่งต้นน้ำ เป็นต้น
- ความหลากหลายของภาวะผู้นำ ศาสนา

สิ่งที่ชุมชนพัฒนาต่อไป

- จัดตั้งคณะกรรมการบริการจัดการและดูแลระบบน้ำในชุมชน
- เพิ่มการกระจายแหล่งน้ำสะอาดสู่ห้วยหมู่บ้านต่างๆ
- ติดตาม ประเมินผลการใช้ระบบกรองน้ำแบบทรายกรองซ้ำชุมชน และแบบครัวเรือน
- พัฒนาคนรุ่นใหม่ให้เห็นความสำคัญของการดูแลและบริหารจัดการแหล่งน้ำในชุมชน

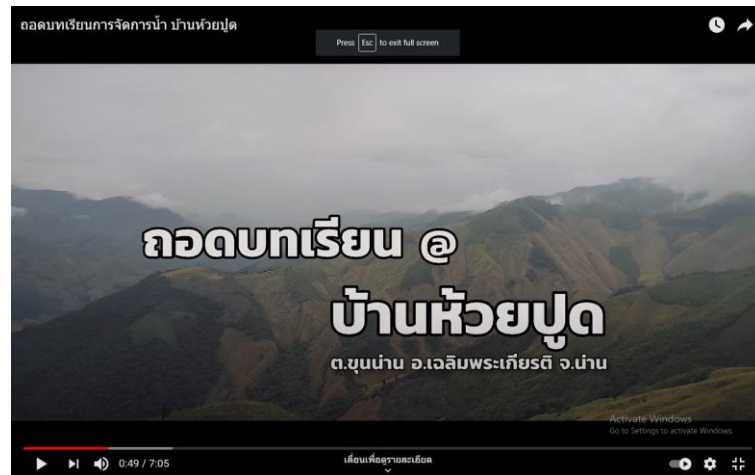
ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีต่อยอดพัฒนารูปแบบหรือนวัตกรรมให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น รวมไปถึงการวางแผนในการประเมินผลลัพธ์ที่ชัดเจนสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

2. ควรนำกระบวนการวิจัยศึกษาเชิงคุณภาพมาสังเคราะห์องค์ความรู้ที่เกิดขึ้น ทั้งในด้านของบริษัท พื้นที่และบริบทของหน่วยงานร่วมพัฒนา ร่วมไปถึงการขยายผลต่อยอดผลของการศึกษานี้ในพื้นที่อื่น ๆ ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

นภดล สุดสม และคณะ. (2563). การพัฒนาสุขศาลาพระราชทานแบบมีส่วนร่วมบนฐานของชุมชนในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ จังหวัดน่าน. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.

<https://www.youtube.com/watch?v=gef0u-Ca8NY>

